

Mierzecki, Roman

200 lat wykładów chemii na Uniwersytecie Jagiellońskim

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 29/3-4, 731-734

1984

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Monografia dzieli się chronologicznie na trzy okresy, obejmujące dwudziestolecie międzywojenne, lata okupacji hitlerowskiej oraz czasy powojenne. Uzasadnienie tego podziału leży w odmienności warunków rozwoju nauki w wymienionych okresach, co stymulowało specyfikę dynamizmu i ukierunkowań postępów w naukach farmaceutycznych. Każdy z okresów opracowany został syntetycznie, w sposób problemowy i w oparciu o źródła, uwidocznione w dokumentacji (przypisy, bibliografia) dołączonej do poszczególnych rozdziałów — problemów. Wszystkie rozdziały recenzowane były przez właściwych specjalistów, zaś oceny całości dzieła dokonał prof. Henryk Bukowiecki.

Celem opracowania jest przedstawienie dorobku polskiej farmacji współczesnej i ukazanie jej miejsca przede wszystkim wśród nauk biomedycznych, akcentując wszakże równocześnie tkwiące u jej podstaw elementy humanistyczne. W monografii omówione zostały polskie priorytety — wnoszące wkład do nauki światowej oraz ewolucja programów nauczania i organizacji kształcenia farmaceutów, a także pierwsze wdrożenia wyników badań naukowych do przemysłu.

Praca ma charakter pionierski, jednakże główne jej znaczenie wypływa stąd, iż posiada wartość dokumentu. Maszynopis został przekazany do druku w 1984 r.

Halina Lichocka
(Warszawa)

Z K R A J U

200 LAT WYKŁADÓW CHEMII NA UNIWERSYTECIE JAGIELLOŃSKIM

Głównym zadaniem powołanej w 1773 r. Komisji Edukacji Narodowej była reforma organizacji i programów szkół — w tym również Akademii Krakowskiej. Dzięki tej reformie wzrosło znaczenie nauczania nauk przyrodniczych. Katedrę Historii Naturalnej wraz z laboratorium chemicznym powierzono Janowi Jaśkiewiczowi, który w dniu 1 października 1783 r. rozpoczął jako pierwszy w Polsce kursowy wykład chemii. W dwusetną rocznicę tego wydarzenia zostało ono uczczone z inicjatywy nieżyjącego już prof. Zdzisława Wojtaszka uroczystą sesją zorganizowaną dnia 20 września 1983 r. przez Wydział Chemii UJ i Polskie Towarzystwo Chemiczne w Collegium Chemicum Uniwersytetu Jagiellońskiego. W sesji brali udział przedstawiciele władz Uczelni, władz Polskiego Towarzystwa Chemicznego, honorowi członkowie PTCh oraz liczni pracownicy Wydziału Chemii UJ. Referaty wygłoszone w trakcie dwu posiedzeń dały przegląd rozwoju i osiągnięć katedr i zakładów chemicznych krakowskiej Alma Mater.

Sesję otworzył aktualny senior Wydziału Chemii UJ — prof. A. Bielański, po czym J. M. Rektor UJ — prof. J. Gierowski podkreślił w powitalnym przemówieniu rolę badań podstawowych, zaznaczając jednak, że współpraca z przemysłem, prowadzona również przez Wydział Chemii, jest głównym źródłem funduszy, dzięki którym realizowana być może autonomia Uczelni. Patrząc w przyszłość widzi on ogromne znaczenie procesu komputeryzacji Uczelni, w którym Wydziałowi Chemii przypada istotna rola.

W pierwszym wykładzie na posiedzeniu przedpołudniowym, któremu przewodniczył prezes Polskiego Towarzystwa Chemicznego — prof. L. Sobczyk, prof. H. Madurowicz-Urbańska (Wydział Historii UJ) omówiła prace Jana Jaśkiewicza, Jana Śniadeckiego i Hugona Kołłątaja, które doprowadziły do zorganizowania Collegium Fizycznego, składającego się z trzech Szkół: Fizyczno-Chemicznej, Matematycznej (z astronomią) i Lekarskiej. Połączenie Szkoły Lekarskiej ze Szkołami nauk ścisłych i przyrodniczych było szczególnym osiągnięciem Jaśkiewicza, dokonanym przy poparciu Jana Śniadeckiego.

Losy Katedry Chemii w latach 1783—1851 były tematem referatu doc. T. Senkowskiego (Wydział Chemii UJ). Jaśkiewicz kierował Katedrą do roku 1778. Po jego ustąpieniu z nie wyjaśnionych dobrze przyczyn, Katedrę objął jego współpracownik — Franciszek Scheidt, który pozostawał na tym stanowisku do 1803 r., kiedy to Austriacy zaczęli germanizować Uczelnię. Obaj ci profesorowie, podobnie zresztą jak ich następcy, prowadzili badania wód pitnych i mineralnych, a ponadto zajmowali się zagadnieniami mineralogicznymi. W podręcznikach i wykładach, wygłaszanych w języku polskim, obaj ci profesorowie przedstawiali poglądy Lavoisiera; ich wkład w powstanie polskiej terminologii chemicznej jest zatem niewątpliwy. Referat prof. Madurowicz uzupełnić można uwagą, że Jędrzej Śniadecki, który zaczął studiować medycynę i chemię pod wpływem Jaśkiewicza i słuchał wykładów Scheidta musiał przejąć od nich zręby terminologii zastosowanej w jego podręczniku: *Początki chemii*; nigdzie nie podaje jednak, jakie terminy zacierpnął od swych nauczycieli, jakie zaś wprowadził sam.

Po przyłączeniu Krakowa do Księstwa Warszawskiego w 1809 r. na Katedrę Chemii powołano Józefa Markowskiego, ucznia wybitnych chemików francuskich, lekarza paryskich więzień, a także lekarza domowego cesarzowej Józefiny. Badania jego stały na pograniczu chemii i farmacji. Po jego śmierci wykłady chemii prowadził profesor farmacji — Florian Sawiczewski. Na Katedrę Chemii powołano co prawda w 1830 r. wybitnego chemika — Filipa Neriusza Waltera, który jednak nad działalność naukowo-dydaktyczną przedłożył czynny udział w Powstaniu Listopadowym. Po upadku powstania udał się on do Paryża, a w 1833 r. Katedrę Chemii połączono z Katedrą Farmacji.

Dopiero w roku 1851 Florian Sawiczewski zrezygnował z prowadzenia połączonych Katedr i na reaktywowaną Katedrę Chemii Senat UJ powołał Emiliana Czarniańskiego. Działalność tego uczonego omówił doc. R. Mierzecki (Sekcja Historii Chemii PTCh, Wydział Chemii UW), zwracając na wstępie uwagę, że na początku drugiej połowy XIX wieku, po odrzuceniu elektrochemicznej teorii Berzeliusa, nie istniała jakakolwiek teoria, która wyjaśniałaby mechanizm powstawania wiązania chemicznego. Tę lukę starał się zapełnić Czarniański wysuwając koncepcję ruchu wirowego atomów, którego wielkość (określona momentem pędu) miała być równa wielokrotności momentu pędu atomu wodoru. Ów „wewnętrzny” wirowy ruch atomów miał być „usypiany” w wyniku łączenia się atomów ze sobą, zamieniając się na „ruch zewnętrzny”. Teoria ta — opublikowana w latach 1862—1887 w 11 pracach w języku polskim i 3 w języku niemieckim, nie znalazła uznania. Chociaż Czarniański wysuwał słuszną — jak dziś wiemy — hipotezę o roli momentów pędu oraz intuicyjnie zdawał sobie sprawę, że prawa rządzące ciałami mikroskopowymi mogą być różne od praw rządzących ciałami makroskopowymi, wnioski zbyt różniły się od wniosków rozwiniętej wówczas dynamiki bryły sztywnej, by nie wzbudziły protestów. Natomiast próby dostosowania teorii bryły sztywnej do obserwowanych faktów chemicznych nie były (bo nie mogły być) dostatecznie konsekwentne. Teoria ruchów wirowych atomów zbyt wyprzedzała ówczesny stan wiedzy. Czarniański wydał ponadto nowe podręczniki chemii, używane przez wiele lat w szkołach galicyjskich, a także wniósł istotny wkład w rozwój polskiej terminologii chemicznej. Jego uczniem i następcą był Karol Olszewski. Czarniański zmarł w roku 1888.

Posiedzenie popołudniowe — prowadzone przez prorektora UJ — prof. A. Gołębiowskiego — rozpoczął prof. J. Janik (Instytut Fizyki Jądrowej, Kraków), który omówił rolę Karola Olszewskiego w skropleniu powietrza. Stulecie tego osiągnięcia uczonych krakowskich przypadało również w 1983 r. Prof. Janik podkreślił, że sukces uczonych krakowskich możliwy był jedynie dzięki ogromnemu talentowi eksperymentalnemu Karola Olszewskiego, który w istotny sposób zmodyfikował aparaturę przywiezioną przez Zygmunta Wróblewskiego z Paryża, z laboratorium

Cailleteta. Podłożem scysji między uczonymi francuskimi i polskimi, jaka powstała na tle tego osiągnięcia, było — zdaniem referenta — zaskoczenie tych pierwszych, jako że byli oni bliscy sukcesu. Z kolei przyczyn scysji między obu badaczami polskimi doszukuje się prof. Janik w różnicy ich charakterów oraz w wyższym formalnie stanowisku Wróblewskiego (profesor zwyczajny, kierownik Katedry Fizyki) niż Olszewskiego (profesor nadzwyczajny, przy Katedrze Chemii). Natomiast polemika między Dewarem a stronnikami Olszewskiego — prowadzona już po śmierci Wróblewskiego — miała duże znaczenie dla prestiżu nauki polskiej i Uniwersytetu Jagiellońskiego, podnoszącego się z upadku po powtórnych próbach germanizacji tej Uczelni w latach 1848—1865.

Po śmierci Czryniańskiego Katedra Chemii została podzielona na dwa Zakłady. W I Zakładzie Chemicznym prowadzono badania z dziedziny chemii nieorganicznej i kriogeniki, w II Zakładzie — z dziedziny chemii organicznej. Działalność I Zakładu omówiła dr Elżbieta Szczepaniec-Cięciak (Wydział Chemii UJ). Karol Olszewski kierował tym Zakładem do I wojny światowej. Jego następcą i kontynuatorem był prof. Tadeusz Estreicher, który w okresie międzywojennym z pomocą doc. Edmunda Kurzyńca starał się odbudować zniszczone laboratorium kriogeniczne. Udało się to dopiero po 1945 r. prof. Zdzisławowi Wojtaszkowi. Dr Cięciak wykazała, że daty kolejnych reorganizacji I Zakładu Chemicznego po 1945 r. są zbieżne z datami kryzysów gospodarczych i politycznych w PRL.

Losy II Zakładu Chemicznego omówił prof. Julian Mirek (Wydział Chemii UJ). Do 1910 r. Zakład ten prowadził prof. Julian Schramm, a tematyka badań dotyczyła reakcji fotochemicznych. W tym okresie w Zakładzie zaczął pracować Ludwik Bruner. Następnym kierownikiem Zakładu był prof. Karol Dziewoński, który zginął w wypadku tramwajowym w 1943 r. Prace jego dotyczyły pochodnych acenaftyleny oraz węglowodorów wielordzeniowych. Po roku 1945 Zakład prowadził prof. Jan Moszew.

Cennym uzupełnieniem wykładu prof. Mirka było wystąpienie członka honorowego PTCh — prof. Tadeusza Urbańskiego (Wydział Chemiczny PW), który podkreślił, że zaproponowana przez prof. Dziewońskiego przyczyna czerwonej barwy rodacenu, związku otrzymanego przez tego uczonego, została w ostatnich latach potwierdzona za pomocą nowoczesnej metody elektronowego rezonansu paramagnetycznego. Odkrycie Dziewońskiego zostało następnie wykorzystane przez przemysł barwnikarski, niestety nie w Polsce. Również w pracowni Dziewońskiego jego doktorant — Leon Sternbach — prowadził badania diazepin, a ich wyniki zostały po zakończeniu II wojny światowej wykorzystane do opracowania znanych środków uspakajających valium i relanium.

Prof. Bolesław Waligóra (Wydział Chemii UJ) przedstawił w kolejnym wykładzie losy III Zakładu Chemicznego UJ, zajmującego się problemami chemii fizycznej. Zakład ten powstał w 1910 r. przez wydzielenie i usamodzielnienie z II Zakładu Chemicznego pracowni kierowanej przez dra Ludwika Brunera. III Zakład był pierwszą na ziemiach polskich Katedrą Chemii Fizycznej. Po śmierci L. Brunera w 1913 r. Katedrę prowadził do 1932 r. prof. Bohdan Szyszkowski, a następnie prof. Bogdan Kamiński. Dzięki staraniom i wysiłkom tego ostatniego wybudowano w latach 1945—1950 nowy gmach Collegium Chemicum.

Na zakończenie sesji Dziekan Wydziału Chemii UJ — doc. Zofia Stasicka — omówiła obecny stan i organizację kierowanego przez nią Wydziału.

W czasie przerwy między posiedzeniami została udostępniona wystawa, na której zgromadzono archiwalne przyrzędy, publikacje i materiały ikonograficzne

dotyczące Zakładów i pracowników katedr chemicznych UJ. Po zakończeniu sesji nadano imię Bogdana Kamińskiego auli Collegium Chemicum. Odsłonięcia tablicy dokonała wdowa po Profesorze.

Roman Mierzecki
(Warszawa)

200-LECIE MINERALOGII I GEOLOGII NA UNIWERSYTECIE JAGIELLOŃSKIM

Decyzja o utworzeniu Katedry Historii Naturalnej i Chemii w Szkole Głównej Koronnej zapadła w pierwszych latach działalności Komisji Edukacji Narodowej. Za poradą Hugona Kołłątaja wybrano na profesora bardzo zdolnego doktora medycyny, absolwenta Uniwersytetu Wiedeńskiego, Jana Jaśkiewicza. Wysłano go na uzupełniające studia do Niemiec i Francji, skąd wróciwszy rozpoczął w roku akademickim 1782—1783 wykłady z chemii, botaniki, zoologii i mineralogii (mineralogia ówczesna obejmowała także zagadnienia geologiczne). Tyle uwag tytułem przypomnienia.

W związku z 200-leciem utworzenia Katedry Historii Naturalnej i Chemii odbyło się na UJ kilka sesji naukowych: w Ogrodzie Botanicznym, na Wydziale Chemii (wydano bardzo ładny plakat) i w Instytucie Nauk Geologicznych. Bodaj tylko zoologowie nie zorganizowali żadnego spotkania nawiązującego do tak ważnej rocznicy.

W przewidywaniu obchodów rocznicowych w 1981 r. polska grupa członków Międzynarodowego Komitetu Historii Nauk Geologicznych postanowiła zorganizować odpowiednią sesję rocznicową w porozumieniu z dyrekcją Instytutu Nauk Geologicznych UJ. Znane wypadki w kraju przesunęły planowaną na 1982 r. sesję na rok następny (referaty przedstawiono w dniach 26—28 IX 1983 r.). Dyrekcja Instytutu zdecydowała ponadto ograniczyć do minimum program historyczny obchodów. Wybrano model sesji dwuczęściowej. W pierwszej wysłuchano wystąpień okolicznościowych oraz dwóch referatów o profilu historycznym, w drugiej — zapoznano się z aktualnym stanem badań geologicznych w wybranych dziedzinach w różnych krajach. Dla zagranicznych gości sesyjnych zorganizowano także wycieczkę geologiczną w Karpaty.

Wstępna — okolicznościowa — część Sesji została otwarta przez prof. A. Słazkę, dyrektora Instytutu Nauk Geologicznych UJ. Przedstawił on założenia programowe spotkania wskazując, iż realizowane jest niejako zapotrzebowanie na informacje o najnowszych wynikach badań, głównie tzw. zespołów alpejskich.

W imieniu władz uczelni powitał uczestników Sesji pięknym przemówieniem J. M. Rektor Józef Gierowski. Omówił on założenia reformy Kołłątaja, której zasadniczym celem było zbliżenie nauki do potrzeb gospodarki narodowej (znalazło to wyraz m. in. w pracach rektora F. Oraczewskiego w Komisji Kruszczej). Mówił także o staraniach Jana Śniadeckiego, zmierzając do rozwoju nauk gruntowych (w dzisiejszym znaczeniu podstawowych).

W imieniu Polskiego Towarzystwa Geologicznego powitał uczestników Sesji prof. Zbigniew Wilk, prezes stowarzyszenia. Nakreślił on związki geologii na UJ z Polskim Towarzystwem Geologicznym (od założenia organizacji w 1921 r. korzysta ona z gościnności Katedry Geologii UJ). Ponadto wręczył dyplom honorowy PTG — przyznany przez ostatni Walny Zjazd stowarzyszenia emerytowanemu profesorowi mineralogii UJ i znanemu historykowi geologii — prof. Antoniemu Gawłowi.